Achilles-sarok

Kell-e etikai kódex a büntetés-végrehajtásnál?

A címben jelzett probléma nem újkeletű. Az elmúlt években periodikusan vissza-visszatér ez a kérdés. Ha egy speciális etika szükségességének igénye ismételten felmerül, ez abból adódik, a köznapi gondolkodás szintjén is nyilvánvaló, hogy az általunk végzett munkának fokozott erkölcsi háttere van, illetve kell hogy legyen. A problémát két irányból célszerű megközelíteni: a fogvatartottéból és a személyzetéből.

A fogvatartott, aki munkánk alanya, bizonyítottan erkölcstelen, mert nemhogy az erkölcsi szabályokat, de az írott jogszabályokat is megsértette.•

Mind elméletileg, mind gyakorlatilag egyet kell érteni abban, hogy a büntetés-végrehajtásnak más célja nem lehet, mint az izoláció maradéktalan biztosítása mellett a rehabilitáció (reszocializáció) végrehajtása annak érdekében, hogy az elítéltet alkalmassá tegyük a visszailleszkedésre. Nyilvánvaló az is, hogy ezt a személyt egyrészt meg kell nyerni magunknak, másrészt hatni kell rá. Ezt a feladatot csak úgy lehet végrehajtani, ha erkölcsi érzékét is fejleszteni próbáljuk.

1996-ban teljesen egyértelmű, hogy a büntetés-végrehajtási etikai kódex szükségessége nemcsak az elítéltekkel kapcsolatos szakmai megközelítések miatt fontos. Nevezetesen: a személyi állomány tagjainak a hagyományos értelemben „erkölcsösnek" kell lenniük, egyrészt mert értéket csak így lehet közvetíteni, másrészt azért, mert mint minden más felnőtt emberi kapcsolatrendszerben és kommunikációban, ez a szemlélet itt is alapkövetelmény. Továbbá azért is szükséges a személyi állomány fokozott erkölcsi tudata, hogy ne éljen vissza adódó lehetőségeivel. Néhány alapfogalom azonban tisztázandó.

Közülük a kódexet lehet a legkönnyebben meghatározni, amely szabályok és irányelvek írott gyűjteménye. Az én megközelítésemben az erkölcs azon normák, szabályok, parancsok és értékítéletek összessége, amely a magatartásunkat, gondolkodásmódunkat és cselekedeteinket a gyakorlatban szabályozza. Lényegében élettörvény, a „mit kell tennem?"-re adott

•A Szegedi Fegyház és Börtönben 1996. április 25-én elhangzott előadás szerkesztett változata.

válasz, amely kétféle módon szabályoz. Az egyik felszólító, amikor azt mondja „kell", illetve „tedd!", a másik tiltó: „ne tedd", „tilos!". A kétfajta irányultságú szabályzási norma feltételezi egymást, kizárólag együtt érvényesül. Az erkölcsi alaptörvény, ha a lényeget akarom megfogalmazni, hogy „tedd a jót és kerüld a rosszat". Az erkölcsi normák megismerésében és elfogadásában az érzelem és az értelem egyaránt szerepet játszik. A közvetítésben és a végrehajtásban viszont az akarat a döntő. Az erkölcs ugyanis gondolati síkon is megjelenhet, de értékelhetően a gyakorlat síkján és terepén szabályoz, ahol már az akarat meghatározó.

Az erkölcsi normák magatartást szabályozó szerepét durva csoportosítással három területre lehet osztani. Az egyik: a saját szerepünkkel kapcsolatos feladatok és irányultságok. A másik az „én–te" kapcsolatok, a klasszikus értelemben vett páros kapcsolatok. A harmadik: a közösségi vagy szociális kapcsolatok, amelyek akár kisebb, akár nagyobb közösségekben megjelennek. Az erkölcsi normákhoz való alkalmazkodást moralitásnak nevezzük. A jellem a moralitáshoz kötött, a morális értékekkel kapcsolatos magatartási tendenciák integrációja. Az etika klasszikus meghatározás szerint a filozófia tudományának egyik ága, amely az erkölcs problémaköreinek filozófiai vizsgálatával foglalkozik. Az etikai normák morális konvenciókat és társadalmi követelményeket tükröznek. Absztrakt voltukban is a valóságos viszonylatok összegzései. Az ezekre vonatkozó szükségletek kialakulása végső soron az erkölcsi normákban megfogalmazott követelmények elfogadását jelenti. Az erkölcsi szükségletek létrejötte döntő jelentőségű a személyiség erkölcsi megerősítése szempontjából.

A címben feltett kérdésre már most is meg lehetne adni a választ. A „Kell-e etikai kódex a büntetés-végrehajtásnál?" kérdésre a válasz lehet ugyanilyen egymondatos: „igen, kell, szükséges!" Sokkal nehezebb viszont választ adni arra, mi legyen a tartalma ennek a kódexnek. Mennyire legyen általános, illetve részletező? Egy rendvédelmi szervnél hogyan lehet megoldani az írott szabályozással való kapcsolatát, mi kerüljön a szolgálati szabályzatba, az alaki szabályzatba, a szakmai etikai kódexbe? Mennyit szabad átvenni, illetve szükségszerűen szerepeltetni a társadalomban elfogadott általános normákból? Az ilyen kezdeményezés nehézsége abból ered, hogy a büntetés-végrehajtási etika nyilvánvalóan csak „alkalmazott etika" lehet. Ugyanolyan alkalmazott etika vagy „szaketika", mint amilyen a pszichológusoké, orvosoké, ügyvédeké stb. Konkrétabban fogalmazva: a büntetés-végrehajtási etika az általános törvényszerűségek börtönszituációra, illetve testületi kapcsolatokra való alkalmazását kell hogy jelentse. Ha ezt elfogadjuk, azonnal felmerül két kérdés: ha van „alkalmazott etika", akkor feltételezzük, hogy van „hivatalos etika", egy, a társadalom egészére vonatkozó általános érvényű kódex? Ha ilyen nem lenne, akkor hogyan lehetne annak alkalmazott ága? Van-e, lehet-e, szükséges-e rendvédelmi etika, olyan „szaketika", amely hatalommal felruházott, fegyveres szervezet függelmi viszonyai között dolgozó testületi tagokra vonatkozik?

Az első kérdésre ma már talán válaszolni lehet. Modern társadalomban nem lehetséges, nem is szükségszerű, hogy úgymond egyetlen, írott, „hivatalos" etika legyen. Egy több pólusú társadalomban az értékek, értékrendszerek pluralizmusának megfele-

lően az erkölcsi viselkedés kritériumai is különbözőek lehetnek, bizonyos határon belül. Ebben a helyzetben az etika kiindulási pontja is az eszmék és a nézetek szabad áramlása, amely biztosítja, hogy mindenki szabadon választhat közülük lelkiismerete, meggyőződése és legjobb tudása szerint.

A rendvédelmi szervek egységes etikai kódexének kérdése ellentmondásos. E szervek tevékenységében nagyon sok kapcsolódási pont, közös feladat, azonos helyzet mutatható ki, de meggyőződésem szerint, ha az etikai kódexet gyakorlati használatra készítjük, akkor „szaketikára", „alkalmazott etikára" van szükség. A büntetés-végrehajtásnál ma nem arra kell kísérletet tenni, hogy egy, a fegyveres dominanciát hangsúlyozó, nagy egész részeként felfogott etikai kódex legyen, hanem a szakmára, a büntetés-végrehajtás mindennapi sajátos tevékenységében részt vevő személyekre kell építeni.

A személyi állomány tagjai azzal, hogy egy sajátos büntetés-végrehajtási munkát, tehát olyan szolgálatot vállalnak, amely szoros függelmi rendszerben működik, egyben azt is vállalják és automatikusan elismerik, hogy a szervezetben bizonyos kötelezettségek terhelik őket. Van, amit kötelességük megtenni, míg mástól távol tartják magukat. Ez a szerep jóval több, mint a törvények és egyéb jogszabályok tételesen felsorolt előírásainak teljesítése. A börtönélet összetettebb, mintsem hogy jogi előírásokkal teljes körűen szabályozható lenne. Utalok itt arra, amit a szakma „a mérték és mód" kérdésének nevez. A „mértékre" egészen pontos előírások vannak, viszont a „módra", a „hogyanra" vonatkozóan jogi eszközökkel nem lehet pontos előírást adni, a végrehajtás kikényszeríthető, a mód nem. Egyértelmű tehát, hogy a jogi szabályozással egységben egy másiknak is érvényesülnie kell. És ez a szakmai erkölcs. A gyakorlati munkában az így felfogott értékeknek, erkölcsi szabályoknak rendszerbe foglalt gyűjteménye lehet az etikai kódex. Ehhez azonban szükséges megkeresni azokat az alapértékeket, amelyek a rendszer működése szempontjából súlypontiak. Két egészen pontosan megfogalmazható alapérték áll rendelkezésünkre, az európai büntetés-végrehajtási gyakorlatból és a magunk jogi rendszeréből. Az egyik a társadalom védelme, a másik az emberi jogok tiszteletben tartása a börtönökben. A két értékkel külön-külön foglalkozni nem lehet, ennek a két célnak, feladatnak a gyakorlati munkában kizárólag együttesen szabad jelentkeznie.

A testület szempontjából az a helyes szerepfelfogás, hogy csak a büntetés végrehajtása a dolgunk. Ebből adódik, hogy a büntető funkciók érvényesítése nem a testület feladata. Ebből a szempontból is fontos hangsúlyozni, hogy megfelelő képességekkel, adottságokkal, képzettségekkel kell rendelkeznie a célszerű magatartás megválasztásához, a konfliktushelyzetek kezeléséhez. Ha ez hiányzik, akkor csak a kényszerítés, a fenyegetés, az erőszak marad, ami a fogvatartottaknak indokolatlan, pótlólagos büntetést jelent. Ugyanilyen megközelítésből fontos az előítélet-mentesség, a segítő, támogató, együttműködő kapcsolatrendszer. Ha ez nincs meg, akkor a szerepünk óhatatlanul büntető szerepbe csúszik át. Az emberek általában, így a büntetés-végrehajtás alkalmazottja sem élhet erkölcsi „tudathasadásban". Ez azt jelenti, hogy nem élhetnek magánemberként és szakemberként gyökeresen más erkölcsi meggondolások szerint. Nem fogadhatom el azt a gyakran tapasztalható helyzetet,

amikor az úgynevezett hivatali vélemény és a magánvélemény között kiáltó ellentét van. Ez szerintem erkölcsi tudathasadás, tisztességes munkára képtelen állapot. Az ember minden helyzetben azonos erkölcsi normákat kell hogy kövessen. Munkánk során vannak olyan speciálisan erkölcsi tényezők, amelyek ilyen hangsúllyal csak e szakma művelésekor merülnek fel. A rendvédelmi tevékenység az utóbbi időben felértékelődött, s bízunk benne, hogy ez a folyamat tovább tart. Ugyanakkor az ilyen munka végzője az átlagosnál gyakrabban áll reflektorfényben. Cselekedete gyakran példaértékű, erkölcsi indíttatású megnyilvánulásai szembeötlőek, visszhangosak. A büntetés-végrehajtás még ezen a területen is hangsúlyozott helyzetben van. Jellegéből adódóan totális intézmény, így az őrizetében lévők felett teljes felügyeletet gyakorol. Egy kanadai börtönszakértő a következőket írja erről a témáról: *„a büntetés-végrehajtást úgy lehet meghatározni, mint a társadalom Achilles-sarkát. Ebben a gyenge és sebezhető pontban dolgozunk a társadalom elítélt és kiközösített tagjaival. Ahol közvetlen kapcsolat van, illetve kell hogy legyen az erkölcs ereje és a teljesítmény között"*. Álláspontja szerint az erkölcsös magatartás mindent áthatóvá tételével jobban lehet szolgálni a köz védelmét, az elítéltek visszailleszkedését.

Jess Magham úr, New York-i vezető börtöntisztviselő és egyetemi oktató, több évtizedes szakmai munkája és a világ számos részén tett látogatásai alapján összeállította a börtöntisztek „tízparancsolatát", ezt 1993-ban egy nemzetközi szakmai konferencián ismertette.

1. A börtöntiszt legyen mindig ápolt, és jól öltözött.

2. Tartózkodnia kell a vulgáris és az egyéb, elítéltek által használt argó kifejezések használatától.

3. Ismernie kell és be kell tartania a börtön szabályait és előírásait.

4. Egyenlően és igazságosan kell érvényesítenie a börtön szabályait.

5. A börtöntiszt soha ne beszéljen magánéletéről az elítéltekkel.

6. Egy felelős börtöntiszt soha nem engedheti meg, hogy az elítélt kihallgassa más börtöntisztekkel és a személyzettel folytatott beszélgetéseit, ezt nem is kezdeményezheti.

7. Soha ne tegyen olyan ígéretet az elítélteknek, amelyet később nem lehet végrehajtani.

8. Szakértőnek kell lennie mások meghallgatásában.

9. A börtöntisztnek meg kell hallania az elítélt szavai mögött lapuló jelentést és jelzést.

10. A börtöntisztnek ügyelnie kell szavahihetőségére és figyelnie kell az elítéltek kéréseire.

Ehhez az utolsó ponthoz a szerző zárójeles megjegyzést is fűz: *„ne mondd, hogy elintézel valamit, ha közben mindvégig tudod, hogy addigra már nem te leszel szolgálatban"*.

Aki a fentieket leírta, egészen biztos, hogy járt már börtönben, látott börtöntisztet és elítéltet. Egészen biztos, hogy érti, egy börtönben a munka „miről szól", mert amit mond, az nem más, mint speciális szakmai feladatgyűjtemény. Nem tartalmaz semmi általánosságot, konkrétan a gyakorlatban előforduló helyzetekkel foglalkozik.

Akinek füle van hozzá, ebből érti, hogy a tíz pont döntően és alapvetően a személyzet és az elítéltek közötti kapcsolatokra vonatkozik. Teljesen világos, hogy a börtön-

etikának vagy etikai kódexnek elsősorban nem egymás közötti kapcsolatainkat kell szabályoznia, hanem az elítélt és a személyzet kapcsolatát. Ez a tíz pont klasszikusan megfelel azon követelményeknek, hogy felszólít és tilt. Kategorikusan kimondja egyes dolgokra, hogy „tedd", más dologra, hogy „neked tilos". A korrektség, a személyes tartás, a munkavégzés pontosságának hangsúlyozásához kapcsolódik a *hitelesség*, amely ebben a megközelítésben elfogadja azt, hogy az értékközvetítés során a személyzet a minta. A személyzet mutatja be a követendő magatartásokat és elsődlegesen ezzel befolyásol.

Nem felesleges az amerikai büntetés-végrehajtási szervezet etikai kódexének bevezető sorait szó szerint idézni: *„Az amerikai büntetés-végrehajtási szervezet a tagjaitól állandó tisztességet, az emberi nem méltóságának és egyéniségének tiszteletét, valamint elkötelezett és emberséges munkát vár el. Ezen célból az alábbi alapelveket írja elő..."*

Úgy vagyok ezzel, ha itt befejeződne és alapelveket nem írna elő, akkor is használható lenne. Kiemeli ugyanis a *tisztességet*, nagy hangsúlyt helyez az *emberi méltóság* és az *egyéniség* tiszteletére. Megfogalmaz a szakmai munkával szemben két alapkövetelményt: *elkötelezettséget* és *emberséget*. Az etikai kódex e bevezetőt követően 16 tételes ajánlást tartalmaz, melyek közül hármat kiemelek. Azért tartom ezeket fontosnak, mert amelyik országban van etikai kódex, e három pont mindenütt megtalálható.

Az első: *„Tagjai nem fogadhatnak el semmiféle ajándékot, szolgáltatást vagy szívességet, amely nem helyénvaló, illetve arra utal, hogy lekötelezetté válik, hiszen ez összeegyeztethetetlen a szolgálati feladatok szabad és pártatlan ellátásával."* A másik: *„A megfelelő hivatali vezetőknél azonnal jelentést kell tenni minden korrupt vagy etikátlan magatartásról, amennyiben ez megfelelő súlyú ahhoz, hogy felülvizsgálatot lehessen kezdeményezni."* A szándék a megelőzésen van. Akkor kell és azonnal jelentést tenni, amikor etikátlan magatartás vagy korrupt cselekmény bárkinek a tudomására jutott. A harmadik: *„Senkivel szemben nem tehetnek hátrányos megkülönböztetést faji, nyelvi, vallási vagy egyházi hovatartozás, életkor vagy bármilyen más tiltott hovatartozás alapján."*

Az Egyesült Nemzetek közgyűlése 1979-ben 169/34. számon határozatot hozott, amely *Viselkedési kódex a törvény végrehajtásával megbízott alkalmazottak számára* címet viseli. Bevezetőjében olvasható: *„Az ENSZ elismeri, hogy a törvény végrehajtásával megbízott alkalmazott részére viselkedési kódex létrehozása csak egy a számos fontos intézkedés közül, amely garantálja az állampolgárok érdekeit, akiket az említett alkalmazottak szolgálnak."* A bevetőből két tényezőt emelnék ki. Az egyik: teljesen nyilvánvaló, hogy a gyakorlati működés szempontjából a viselkedési kódex csak az egyik, igaz, fontos alkotó eleme a tevékenység szabályozásának, de csak a többi elemmel, egységgel együtt érvényesülhet. A másik: ezek az alkalmazottak az állampolgárok érdekeit szolgálják.

A bevezetőben megfogalmazódik még, hogy a közgyűlés tudatában van annak, ezek a helyzetek magukban hordozzák a visszaélés lehetőségét. Fontosnak tartja megfogalmazni, hogy ott, ahol a törvény végrehajtása folyik, az alkalmazottak esetében van reális veszélye, hogy valamilyen formában visszaéljenek lehetőségeikkel.

Ez a tény teszi fontossá – az egyéb szabályozások mellett – az egységes etikai kódex kiadását. Az ajánlás mindössze nyolc cikkelyt tartalmaz.

1. A törvény végrehajtásával megbízott alkalmazottak minden pillanatban teljesítik a törvény által előírt kötelezettségüket. A közösséget szolgálva, minden személyt védve a törvénytelen cselekedettel szemben, a foglalkozásuk által megkövetelt magas fokú felelősséggel.

2. Feladataik ellátása során a törvény végrehajtásával megbízott alkalmazottak tiszteletben tartják és védik az emberi méltóságot, megtartják és védik minden személy emberi jogait.

3. A törvény végrehajtásával megbízott alkalmazott csak akkor alkalmazhat erőszakot, ha ez okvetlenül szükséges és csak olyan mértékben, amelyet a feladatok ellátása megkövetel.

4. A bizalmas természetű kérdéseket, amelyekkel kapcsolatban a törvény végrehajtásával megbízott alkalmazottak ismeretekhez jutnak, titokban kell tartani. Hacsak kötelességük teljesítése vagy az igazságszolgáltatás szükségletei pontosan az ellenkezőjét nem követelik meg.

5. A törvény végrehajtásával megbízott alkalmazottak közül senki sem okozhat, bujtogathat és nem tűrhet el semmiféle kínzási aktust, könyörtelen, embertelen vagy megalázó ítéletet. Nem hivatkozhat felsőbb rendelkezésre vagy különleges körülményekre. Nem okozhat, nem kezdeményezhet és nem is tűrhet el kínzást vagy embertelen bánásmódot.

6. A törvény végrehajtásával megbízott személyek biztosítják az őrizetükben lévő személyeknek a teljes egészségvédelmet, és szükség esetén azonnali lépéseket tesznek az orvosi ellátás biztosítására.

7. A törvény végrehajtásával megbízott személyek nem követhetnek el semmiféle korrupt cselekményt. Szigorúan szembeszegülnek minden ilyen szándékú cselekedettel és együttesen harcolnak ellene.

8. A törvény végrehajtásával megbízott személyek tisztelik a törvényt és a jelen kódexet. Megakadályoznak minden ellene irányuló erőszakot és szigorúan fellépnek minden ilyennel szemben.

Etikai kódexre tehát szükség van! Vannak magyar hagyományaink, vannak már elfogadott szaketikai kódexek, vannak nemzetközi tapasztalatok, amelyek keretmintául szolgálhatnak. Úgy érzem, kidolgozásához van annyi felhalmozódott tudásunk, hogy ezt a kódexet meg tudjuk alkotni. Kérdés, hogy mikor és milyet alkossunk? Azt mondom, itt az ideje, hogy a tervezetéről vagy az első változatáról szót váltsunk. Az európai jogharmonizációs folyamat következményeként vélhetően a magyar büntetés-végrehajtásra vonatkozó jogi szabályozás előbb-utóbb teljes körűvé válik. Ehhez a szabályozáshoz igazodva, annak szerves részeként, szükséges a büntetés-végrehajtás etikai kódexének kidolgozása is.

Milyen legyen ez a kódex? Bizonyos felfogások szerint állhatna két szóból: *„légy jó!"*. Az erkölcs, az etika ebben a megközelítésben ugyanis a jó támogatása, a jó elfogadása, a jó erősítése. Persze tudjuk, hogy a kétszavas felirat tacepaónak jó, de etikai kódexnek nem. El lehetne fogadni a kanti megközelítést is, ami egyetlen bővített mondat: *„tégy másokkal úgy, ahogy azt szeretnéd, hogy azok veled tegyenek"*. Tulajdonképpen az egész problematikát átöleli, és egyértelműen szabályoz bizonyos cselekedeteket és magatartásformákat. De lehetne az etikai kódex 512 pontból

álló tételes felsorolás is, ami viszont azt a veszélyt hordja magában, hogy ha már 512 pontot összegyűjtünk, akkor egészen biztos, hogy az ötszáztizenharmadik kimarad belőle.

Végezetül elmondom, hogy nem az etikai kódex hiányát tartom a legnagyobb problémának, hanem az etikátlan viselkedést. Az etikai kódex kiadása ezt a magatartásformát ha nem is szünteti meg, de legalább jó alapot ad arra, hogy tudjuk, mi az, amit be kell tartani, mi az, amit támogatni kell, mi az, ami tilos, és akkor érjük el kitűzött célunkat, ha mindez belsővé, iránymutató személyes normává válik.

Csóti András

Hozzászólások

Skizofrén állapot

Jelenős problémának látom azt a skizofrén állapotot, amely a szakmai etika és a hétköznapi morális etika között van. Arról van szó, hogy egy adott társadalomban a morális színvonal meglehetősen alacsony lehet. (Évszázadunkban több ember pusztult el erőszakos halállal, mint bármikor: a mi életünk során történt koncepcionális népirtás, nem is messze tőlünk; ez a generáció látott etikátlan kormányzást, megélt korrupciót, kormányzati botrányokat.) Miközben a szorgalom leértékelődött, az etika területe – különösen a hivatásos szakemberek etikája – széles körű figyelmet kapott. A mi munkahelyi szituációnkban is előfordulhatnak dilemmák: ki az én tevékenységem alanya? Mit tehetek érte? Milyen korlátai vannak tevékenységemnek, milyen korlátokat szab hivatalom, a szervezet, a cég? Mik az én privát megfontolásaim, mik az alapvető értékeim, mik a munkahely alapvető értékei? Például, tudjuk, hogy a ránk bízott ember komoly vétket kíván elkövetni, de csak bizonyos szituációkban: tudjuk, hogy valaki potenciálisan agresszív, de csak bizonyos helyzetekben, bizonyos körülmények között jelentkezik az agresszió; tudjuk, hogy valaki nem önzetlenül kíván a ránk bízottakon segíteni, de az adomány kell az intézménynek; tudjuk, hogy előfordul korrupció, esetleg informálisan én is tudom, hogy egy másik kollégám is tudja, látom, hogy amit tesz, illetve amit nem tesz, az rossz; tudom, hogy valaki jóindulattal kezel egy szakmai kérdést, de jószándékú, ugyanakkor laikus tevékenységével épp a nem kívánt eredményt éri el.

A mai magyar valóság nem szélsőségesen ellentmondásos, de a hétköznapi élet etikai-morális szintje, valamint a professzionális szakmai-etikai követelmények a mi büntetés-végrehajtási tevékenységünkben is magukban hordoznak ellentmondásokat, ezért feltétlenül szükség van szakmai-etikai kódex kidolgozására.

Mit tartalmazzon a kódex?

Összegezve azon etikai elveket, amelyek a büntetés-végrehajtással mint komplex szaktevékenységgel függnek össze, vagyis azon elveket, amelyeket a büntetés-végrehajtás bármely területén dolgozó képviselőjétől elvárnak (természetes, hogy ez a kódex tar-